

Alapdiploma – a Bologna sikere? Az alapdiplomások munkaerőpiaci helyzete

Absztrakt

Diszkrépacia jött létre a munkaerőpiac és a munkaerőt kibocsátó oktatási intézmények között, egyre inkább igaz ez a felsőoktatásra is. Több felmérés bizonyítja, hogy csökken a diplomások iránti munkaerőpiaci kereslet, nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek a diplomával rendelkezők, valamint éleződik a verseny a kvalifikált pályakezdők körében.

Tanulmányom egy 2009-ben lefolytatott kérdőíves és egy 2010 tavaszán lezajlott interjúkutatás eredményei alapján ismertetem az alapdiplomások munkaerőpiaci kilátásait. Eredményeim szerint a jelenlegi képzési rendszer nem készíti fel megfelelően a hallgatókat a munkába állásra, nem felel meg a bolognai követelményeknek, továbbra is az elméleti képzés a hangsúlyosabb a gyakorlattal szemben, és nem realizálódik a képességek és készségek fejlesztésének követelménye sem. További probléma, hogy a hallgatók és a munkaadók is átláthatatlannak találják a képzéseket. Általános a bizonytalanság érzése a hallgatók körében jövőbeni munkaerőpiaci kilátásaikat illetően, azonban ezt nem támasztotta alá a munkáltatók vizsgálata, ők nem tesznek különbséget az alap- és a mesterdiplomások között a pozíciók betöltésekor.

Szorosabb kapcsolatra lenne szükség a munkaerőpiac és a felsőoktatási intézmények között, hiszen ez lehet az egyik alapja a hallgatók munkaerőpiaci sikerességének.

A Bologna-folyamat célkitűzései

A Bologna-folyamatot elsődlegesen annak felismerése indította útjára, hogy az európai felsőoktatás lemaradt Észak-Amerikától. A versenyképesség fenntartása érdekében szükségesnek láttak létrehozni egy integrált európai felsőoktatási térséget. 2000-ben a lisszaboni csúcstalálkozón (Lisszaboni Stratégia 2000) olyan reformprogramot fogadtak el, mely Európát 2010-re a világ legversenyképesebb régiójává alakítja. Bolognában (1999) és a

további találkozókön (Lisszaboni Stratégia 2000; Prágai Nyilatkozat 2001; Berlieni Nyilatkozat 2003; Bergeni Nyilatkozat 2005; Londoni Nyilatkozat 2007; Leuveni Nyilatkozat 2009; Budapest-Bécs Deklaráció 2010) a miniszterek kiemelt célként fogalmazták meg a hallgatói, oktatói, kutatói és munkaerő-mobilitást, a végzett hallgatók foglalkoztathatóságát, a diplomák és képzési ciklusok egységes keretrendszerének kidolgozását, a társadalmi-gazdasági igényeknek való megfelelést, az egységes európai minőségbiztosítási rendszer létrehozását. További célként fogalmazódott meg a sokszínűség tiszteletben tartása, az egyetemi autonómia megtartása, növelése, az európai dimenzió és EU-identitás erősítése, az élethosszig tartó tanulás támogatása, valamint az oktatás és a kutatás szoros együttműködése a Tudás Európájának létrehozása érdekében.

A reform egyik legfőbb célja, hogy a hallgatók olyan diplomát kapjanak képzésük elvégzésével, mely elősegíti munkavállalóként való elhelyezkedésüket, ezáltal növeli az európai felsőoktatás versenyképességét. Az aláírók ennek megvalósulását a diplomamellékletben (Diploma Supplement) látják, mely biztosítja a diplomák összehasonlíthatóságát. A Nyilatkozatok értelmében a képzést ún. lineáris (lépcsős) képzési rendszerre alakítják. Az első lépcső a tömeges képzés szintere (BA, BSc), a második szinten jelenik meg a tulajdonképpeni egyetemi képzés (MA, MSc), valamint ennek folytatása a PhD, mely az elitképzést testesíti meg. Ehhez szervesen kapcsolódik a hallgatói (és oktatói, kutatói) mobilitás megteremtésének, illetve elősegítésének igénye. Mobilitás alatt a megfogalmazók nem csupán a térbeli, hanem a képzési rendszeren belüli mozgást is értik (a mobilitási formákról lásd bővebben Barakonyi 2006: 90-109; Barakonyi 2009: 35-40.). A diplomák kölcsönös elismerése (és nem utolsó sorban összehasonlíthatósága) csak abban az esetben valósulhat meg, ha az intézmények egy egységes minőségbiztosítási rendszer feltételeinek felelnek meg, ennek érdekében ezeknek a szervezeteknek egységes alapokon kell nyugodnia az EU-ban. Végül mindezek mellett alapelveként jelenik meg az EU-identitás kialakítása és erősítése. Ennek érdekében az EU-ismeretek tananyagba való beépítésén túl szükséges nemzetközi intézményi együttműködés megteremtése.

A téma szempontjából releváns kérdés, a foglalkoztathatóság problémája leginkább az alapidiplomák/alapidiplomások, tehát a tömegképzés kapcsán merül fel. Ez egy új képzési fokozat, melyet eddig nem ismert a társadalmi-gazdasági környezet. A Berlieni Deklaráció (2003) volt az első, ahol rögzítették a BA/BSc végzettségek képzési és kimeneti követelményeit. Eszerint a képzési programok feladata egyrészt a mester tanulmányokba való továbblépésre való felkészítés, másrészt felkészítés a munkaerőpiacra való kilépésre. Ezt követően a Londoni Nyilatkozat (2007) foglalkozott számottevően a munka világa és a

felsőoktatás közötti kapcsolat hangsúlyozásával. Ezen a találkozón fogalmazódott meg, hogy a tanterveknek jobban kell igazodniuk a munkaerőpiaci igényekhez, hogy az intézményeknek kapcsolatot kell keresniük a munkaadókkal, valamint hogy a kormányzatok felelőssége, hogy kialakítsák a képzési fokozatok elismerését, alkalmazhatóságát legalább a közszférában. Leuvenben (2009) abban a kontextusban tárgyalták a foglalkoztathatóság problémáját, hogy – ahogyan Hrubos (2010: 350.) írja – „hozzá kell szokni a munka melletti tanuláshoz, a szervezett tanuláshoz való többszöri visszatéréshez, a munkahelyi kihelyezett oktatáshoz, az egész életen át tartó tanuláshoz a felsőoktatás minden szereplőjének”.

A felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolata

Manapság újra igen népszerű kutatási téma a felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolatának vizsgálata, melynek egyik fő generálója a Bologna-folyamatként ismertté vált felsőoktatási reform. Ez persze nem jelenti azt, hogy csupán az elmúlt évtizedekben végzetek kutatásokat ebben a témában, hiszen régóta az egyik központi kérdése a felsőoktatásnak a munkaerőpiaccal való kapcsolata. De miért is fontos a felsőoktatási rendszer és a gazdaság (munkaerőpiac) kapcsolatának vizsgálata?

Schultz rámutatott, hogy a gazdaság számára nélkülözhetetlen emberi tőkét minden társadalomban a szervezett oktatás termeli (erről lásd bővebben Schultz 1983). A szervezett oktatás keretein belül a felsőoktatásra igaz a leginkább ez a megállapítás, hiszen ez a szint termeli ki a gazdasági szféra felsővezetőit, a legfontosabb döntéshozókat, akik – talán – a leginkább nélkülözhetetlen csoportot jelentik a gazdaságban. Éppen ezért fontos, hogy a felsőoktatás outputja a munkaerőpiac értelmiségi keresleti oldalával mennyiségileg és minőségileg egyaránt szinkronban legyen.¹ A stabil piacgazdaság számára fontos a felsőoktatás kibocsátásának és a munkaerőpiac felvevőképességének egyensúlya (erről lásd bővebben Tímár 1996). Ugyanezt emeli ki az UNESCO Comparing Education Statistic Across the World jelentéseinek egyik alaptétele, miszerint mind a társadalmi, mind a gazdasági növekedés feltétele a munkaerőpiac keresletének és a felsőoktatás kibocsátó képességének, valamint az oktatás minőségének és tartalmának egybevágása (idézi Jóna é.n.).

¹ Ez a felsőoktatás egy erőteljesen közgazdasági szemléletű megközelítése, azonban napjainkban, amikor „látható” túltermelés van bizonyos szakemberekből, szükséges ez a racionális szemlélet, mely sem a túl- sem az alulképzettséget nem tűri meg.

Természetesen nem csak a piacgazdaság számára fontos, hogy megfelelően képzett munkaerő álljon rendelkezésre, az egyén anyagi jóléte legalább ilyen lényeges tényező. Az is kimutatható, hogy az oktatási rendszeren keresztül számtalan társadalmi probléma kezelésére nyílik lehetőség (Derényi 2010: 361.). Gyakran hangoztatott tény, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők – ahogy Polónyi (2010: 391-392) írja – „kulturáltabban, egészségesebben élnek” nagyobb kohéziós erőt és kisebb kriminalitást „kényszerítenek” ki a társadalomból².

A munkaerő keresletet és kínálatot három tényező befolyásolja: a (potenciális) munkavállalók, a munkaadók és az oktatási intézmények. Amennyiben ezek nem egymásra reflektálva működnek, a kereslet-kínálat egyensúlya felbomlik. (Dávid – Holczer é.n.). Számos kutatás (Galasi – Varga 2005; Galasi – Varga 2006; Mártonfi György 2006) kimutatta, hogy diszkrepacia jött létre a munkaerőpiac és a munkaerőt kibocsátó oktatási intézmények között, így el kell mozdítani a képzési/kibocsátási kínálatot annak érdekében, hogy közeledjen a munkaerő-kereslethez.

Az egyensúly megteremtése korántsem egyszerű feladat, hiszen a keresleti és a kínálati oldal igen gyorsan változik a mai gyorsan változó gazdasági (és társadalmi) környezetben. Lehetséges-e és ha igen, akkor hogyan valósítható meg a kívánatos egyensúly? Majó szerint (2002: 173) „első lépésként a felsőoktatás kibocsátásának mérhetővé tételét kell megoldani, és olyan szervezeti eljárást kell kidolgozni, mely közvetlen kapcsolatot teremt a felsőoktatás és a munkaerőpiac szereplői között”.

A munkaerőpiac és a felsőoktatás egyensúlytalanságának mutatója, hogy a diplomások körében is megjelent és egyre növekszik a munkanélküliség (Magyarországon 1998-tól 2004-ig arányuk megduplázódott³ (Györgyi 2007), mivel csökken a diplomások iránti munkaerőpiaci kereslet, ill. nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek a diplomával rendelkezők, valamint éleződik a verseny a kvalifikált pályakezdők körében (Györgyi 2004;

² Mindezt elismerve problémaként fogalmazza meg Polónyi (2010: 392-393.), hogy azokat a diplomákat, melyek nem hasznosíthatók a munka világában, tehát az említett társadalmi hasznosságon túl nem rendelkeznek gazdasági hasznossággal, szintén az adófizetők pénzéből finanszírozták. További problémaként merül fel, hogy ezek a végzettségükkel elhelyezkedni nem tudók valóban elégedettek-e a munkájukkal. Valószínűleg nem – adja meg a választ Polónyi. S végül az a tény sem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a munkavállalók kiszorítják a középfokú végzettségűeket, ezzel az alacsonyabb végzettségűek is leértékelődnek.

³ Más tanulmányok a duplázódási időszakot hosszabb és rövidebb időtartamra egyaránt teszik, ez a megközelítés egyfajta középútnak tekinthető.

Berde – Czenky – Györgyi – Híves – Morvay – Szerepi é.n.; Furlong 2003). A FIDÉV⁴, a MKIK GVI, valamint az OFI kutatásai azonban egyaránt azt igazolták, hogy a munkaerőpiac továbbra is keresi a diplomás munkaerőt. Úgy találták, hogy kevés a tartós munkanélküli a diplomások között, hogy fizetésük magasabb és több az álláslehetőség számukra. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a munkaerőpiacon magasabb arányban képviseltetik magukat a diplomások, mint a népességben belül (Polónyi 2010: 388.). Azonban nemcsak az számít, hogy munkát tudnak vállalni a diplomás fiatalok, a végzett munka minősége sem elhanyagolandó kérdés.

Munkát találni valóban könnyebb a diplomával rendelkezőknek, mint az alacsonyabban kvalifikáltaknak, azonban a végzettségnek megfelelő munka/beosztás megtalálása már jóval nehezebb (Berde 2005, Kertesi – Köllő 2006, Varga 2006). A képzettség és munkaerőpiaci illeszkedés vizsgálata során Galasi és munkatársai (Galasi – Tímár – Varga é.n.) igen nagy különbséget mutattak ki az egyes tudományterületek között⁵.

A humán erőforrással való ésszerűbb gazdálkodás előmozdítása alapvető feladatot jelent a magyar gazdasági rendszerben. Ezen célok elérésére racionális megoldásnak tűnik a lineáris/többlépcsős modell bevezetése (Hrubos – Szentannai – Veroszta 2003: 109).

A másik probléma, mint már említettem, a felsőoktatási intézmények által adott tudás minősége és munkaerőpiaci használhatósága. Hrubos (2006) egyértelműen kijelenti, hogy át kell alakítani a tanterveket, melynek célja, hogy a hallgatók 3 év képzés után (BA/BSc) a munkaerőpiacon használható tudással jelenjenek meg. Szükséges a gyakorlati és elméleti órák súlyának és eloszlásának módosítása is. Látható tehát, hogy egyre nagyobb súlyként nehezedik a felsőoktatás vállára a gyorsan változó munkaerőpiac igényeinek beépítése a tananyagba (Derényi 2010: 362.).

Módosítani szükséges a felsőoktatási törvényt, ti. fel kell töltsék tartalommal az alapidiploma fogalmát. A képzési jegyzékből is hiányoznak az ennek megfelelő beosztások, a különböző szakterületről párosított szakmák, melyek ellátásához nem szükséges egyetemi szintű végzettség (Hrubos – Szentannai – Veroszta 2003: 79-80). Ugyanezt a véleményt képviseli Barakonyi (2004) is.

⁴ Ez a kutatás a nappali tagozaton 1998-99-ben diplomát szerzett hallgatók munkaerőpiaci helyzetét elemezte a diploma megszerzése után másfél évvel.

⁵ Kétféle besorolást alkalmaztak az illeszkedés mérésére. Az egyik egy kutatói besorolás, mely alapján az orvosok körében tapasztalható a legnagyobb (50%) és az agrár diplomával rendelkező munkavállalók esetében a legkisebb illeszkedés. A másik besorolás, amit alkalmaztak, az ún. szubjektív besorolás módszere, mely a kutatói besorolással igen hasonló eredményeket mutatott.

Egyre növekszik az egyetemek felelőssége abban, hogy milyen munkaerőt bocsátanak ki, mivel egyre nagyobb arányban képviseltetik magukat a diplomások a munkaerőpiacon. Kérdés, hogy megvalósul-e a munkaerőpiacra képzés vagy csak öncélúan oktatnak az egyetemeken?

Jan Szczepanski (1969: 22) már az 1960-as években megfogalmazza (a lengyel felsőoktatási rendszerre vonatkoztatva), hogy az „egyetemek elszakadtak az élettől”. Még inkább igaz ez a mai felsőoktatásra. Hrubos (2006) az európai egyetemek előtt álló feladatok véghezvitelét egy új „társadalmi szerződésben” látja. Derényi (2010: 366-368) azt az álláspontot képviseli, hogy a foglalkoztathatóság fogalmának szűken vett értelmezése⁶ napjainkra meghaladottá vált. Az újraértelmezett fogalom szerint az egyén egész életére releváns, használható készségek felsőfokú elsajátításának kell lennie a felsőoktatási intézmények központi célkitűzésének, s nem elegendő az egyént mint munkavállalót felkészíteni a munkaerőpiacra. Erre természetesen nincs egy recept, melyet minden felsőoktatási intézmény magáévá tehet. Nincs is ilyenre szükség, mivel jelentős különbségek vannak az egyes intézmények között, és az azokat körülvevő környezet (gazdaság és társadalom) is igen heterogén képet mutat. Valamint az sem elhanyagolható kérdés, hogy az intézmények és környezetük is állandó változásban van, így folyamatosan változnak azok az igények is, amelyek kielégítését célul tűzik ki.

Derényi (2010: 367.) szerint a foglalkoztathatóság javításának támogató eszközei a következő elemekből állnak: (a) „széles alapozású képzési programok kínálata”, (b) „a képzések általános elemei és szakmai, gyakorlati elemei közötti egyensúly megteremtése”, (c) „a szintek és képzési formák közötti átjárhatóság biztosítása, s végül (d) „kiterjedt tanulási és életpálya tervezési, tanácsadó szolgálatok”. Ezek jelentik tehát azt a keretet, melyet lényegében a bolognai reformokkal szándékoztak létrehozni.

Mivel a „rég” rendszerből nagyvonalakban ismerhető a master diploma munkaerőpiaci értéke, ezért a figyelem az alapidiplomások felé fordul: milyen tudást kapnak a hallgatók három év alatt, ez hogyan hasznosítható, ill. egyáltalán hasznosítható-e a munkaerőpiacon, milyen követelményeket támasztanak a munkaadók az alapidiplomások felé, vagy egyáltalán ismerik-e ezt az új diplomát? Ezek és még számos hasonló kérdés merülhet fel a téma kapcsán.

⁶ A foglalkoztathatóság hagyományos értelmezése azt hirdette, hogy a növekvő tudást követelő munkakörök egyre hosszabb képzési időt igényelnek (Derényi 2010: 362.).

Az alapképzés (BA/BSc) a célkitűzés szerint kevésbé specializált, általánosabb tudást ad, mely alkalmazkodik a munkaerőpiaci igényekhez, a munkavállaláshoz szükséges szélesebb gyakorlati alapokat nyújt a hallgatók számára, és megalapozza a mesterszakokra való továbbtanulást (Londoni Nyilatkozat 2007). Lássuk, mennyiben valósult meg ez a célkitűzés a Pécsi Tudományegyetemen!

A kutatásról

Jelen tanulmány egy 2008 decembere és 2009 januárja között a Pécsi Tudományegyetemen végzett, valamint egy 2010 tavaszi kutatás eredményeit közli.

A korábbi kutatás a BA/BSc képzésben résztvevő végzős hallgatók munkaerőpiacal kapcsolatos attitűdjeire, elvárásaira, jövőbeni terveire fókuszál (a kutatás kérdezőbiztossal felvett kérdőíves vizsgálaton alapul). A válaszadók között minden olyan pécsi kar hallgatói reprezentálva voltak, amelyeken osztott képzés van, és amelyeken vannak már harmadik évfolyamos, végzős hallgatók. Tehát a bölcsész, a természettudományi, a műszaki, az egészségügyi, a közgazdaságtudományi karok, valamint a Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar (hallgatói révén) képviseli magát a mintában. A PTE hallgatói közül véletlen sétás módszerrel történt a mintavétel, fix mintavételi helyeken. Azért esett erre a módszerre a választás, mivel teljes listához – adatvédelmi okokból – nem lehet hozzáférni a pécsi egyetemen tanulókról. A kérdezőbiztosok⁷ az egyes karok épületei előtt (ahol több épületben is vannak óráik a hallgatóknak, ott mindegyik épülethez kimentek) végezték az adatfelvételt. Összességében 188 Pécssett tanuló egyetemista került a mintába és válaszolt a kérdőívre (ez igen kis hányada a végzős alapszagosok sokaságának, kb. 6000-en vannak). A minta tehát nem reprezentálja a PTE hallgatóit, azonban úgy gondolom, arra alkalmasak az eredmények, hogy segítsenek a hallgatók attitűdjeivel kapcsolatos tendencia felvázolásában.

A kérdőív feltérképezi a kar és szakválasztás okait, a hallgatók tanulmányi "előéletét", választ keres arra, hogy mennyire vannak megelégedve az egyetemi oktatás színvonalával, hogy milyen készségeket sajátítottak el a képzésük alatt, kitér a diplomaszerezés okaira, és számos kérdést tartalmaz a hallgatók jövőképeire vonatkozóan (továbbtanulás vagy munkába állás, munkaerőpiaci lehetőségek). Mindemellett természetesen demográfiai változók is szerepelnek a kérdőívben.

⁷ A kérdőívek felvételében közreműködtek a PTE BTK Pedagógia Szakos hallgatói.

A második kutatás a munkaadók alapidiplomásokkal szembeni elvárásait, a Bologna reformok ismertségét vizsgálja (interjú kutatás)⁸. A mintavétel során az említett kérdőíves kutatás azon válaszadói jelentették a kiinduló pontot, akik vállalkoztak arra, hogy egy későbbi kutatásban is részt vennének. Mivel igen kevés potenciális kérdezet volt fellelhető, így a hólabda módszert alkalmazva sikerült bővíteni a válaszadók körét. Az így felkeresett alapidiplomával munkát vállalókon keresztül sikerült eljutni a munkaadóikhoz, összesen 12 munkáltatóhoz. A mintába került munkaadók több szakterületről, valamint köz- és magánszférából egyaránt rekrutálódtak. Erre a korántsem egyszerű mintavételi eljárásra azért volt szükség, mert csupán néhány olyan alapidiplomás volt a kutatás idején, aki diplomájával elhelyezkedett a munkaerőpiacon. Ennek több oka is van: egy részük nem tudta a tervezett képzési idő alatt elvégezni alapszakját⁹, másik részük, habár rendelkezik alapidiplomával, nem talált állást, legnagyobb részük pedig továbbtanult mesterfokon. A fent leírt mintaválasztás másik oka, hogy a PTE a kutatás idején nem rendelkezett egy munkáltatói listával, mely a végzett hallgatók munkáltatóit tartalmazza, és amelyből valamilyen mintavételi eljárással mintát lehetett volna venni; a végzett hallgatók elérhetőségei pedig – a már említett adatvédelmi okokból – nem hozzáférhetőek.

Az interjúk során olyan személyek kerültek a kérdezettek körébe, akik beosztásukból¹⁰ adódóan tisztában vannak az iskolai végzettség szerinti összetétellel, a jelenlegi vagy várható szakemberigénnyel, minősíteni tudják munkavállalók teljesítményét. Többségében olyan munkáltatók kerültek be a mintába, ahol 100 fő fölötti a munkavállalók száma, valamint csaknem minden munkaadónál az alkalmazottak nagyobb hányada közép- és felsőfokú végzettségű.

A tanulmány további részében a hallgatók és a munkaadók véleményét együtt, egymásra reflektálva mutatom be, így jól láthatóvá válnak a véleményegyezések és véleménykülönbségek.

A képzésről, a bolognai rendszerről alkotott vélemények

⁸ Az interjúk elkészítésében a PTE BTK Szociológia és Társadalmi Tanulmányok Szakos hallgatói működtek közre.

⁹ A 2008/2009-es tavaszi félévben a harmad éves (végzős) alapszakos hallgatók száma 2534 fő, ebből a szemeszter végén alapidiplomát szerzett 999 fő. (A PTE Oktatási Igazgatóság közlése alapján)

¹⁰ Ügyvezető igazgatók, gazdasági, személyzeti és vezetők közül kerültek ki az interjúalanyaink.

A munkáltatói kutatás és a végzős hallgatók körében készített felmérés eredményei egyaránt azt mutatják, hogy egyik fél sincs pontosan tisztában a bolognai rendszerrel. A munkaadók a képzés tartalmával, a hallgatók által megszerzhető tudással kapcsolatban bizonytalanok, míg a hallgatók a megszerzett végzettségük munkaerőpiaci használhatóságával nincsenek tisztában.

Elméleti és gyakorlati kurzusok

Mindkét csoport hasonló véleménnyel rendelkezik a képzésről. A vizsgált hallgatók az elméleti oktatás színvonalával nagy százalékban mutatnak magas fokú elégedettséget (55,9%), az inkább elégedettek csoportjába pedig a megkérdezettek 28,2%-a tartozik – tehát összességében a kérdezettek 84,1%-a elégedett az elméleti oktatás színvonalával. A gyakorlati oktatással való elégedettség már nem mutat ilyen megnyugtató képet – még a hallgatók szemében is jóval alatta marad az elméleti képzés színvonalának megítélésével. A válaszolók alig több mint fele értékeli úgy gyakorlati képzését, hogy elégedett (35,8%) vagy inkább elégedett (20,3%) annak színvonalával. Annak érdekében, hogy „összehasonlítható” legyen az elméleti és a gyakorlati képzés, szerepelt a kérdőívben az a kérdés, hogy „Mennyire elégedett az elmélet és gyakorlat arányával?” A hallgatók ezzel kapcsolatban szintén elégedetlenségüket fejezték ki.

Az oktatás gyakorlatorientáltságának mérőeszköze, hogy mennyi olyan kurzust végeznek el a hallgatók, amelyekben az elméleti tudás gyakorlati alkalmazására van lehetőségük. A hallgatók fele nem (48,9%) tudott arról beszámolni, hogy részt vett ilyen kurzuson, s még akiknek voltak is gyakorlati kurzusaik, azok alacsony számáról számoltak be. Több mint 55%-uk csak egy ilyen kurzust tudott említeni, 10%-uk már két ilyen kurzusról adott számot, és kevesebb mint egyharmada a megkérdezett hallgatóknak számolt be 3 vagy annál több gyakorlati jellegű kurzusról a 6 félév alatt összesen.

A gyakorlati kurzusok száma persze csak egyik mutatója a gyakorlati oktatásnak, fontos tudni, hogy mennyire voltak ezek hasznosak – a hasznosság hallgatói megítélése természetesen csak az egyik oldal, de amint látni fogjuk, a munkaadók a hallgatókéhoz igen hasonló véleményt formálnak. A vizsgált diákok csupán 16,5%-a szerint voltak a gyakorlati kurzusaik nagyon hasznosak, 40,9%-uk szerint hasznosak voltak, 26,1% a középútat választotta: „is-is”, 5,2%-uk véleménye szerint nem voltak túl hasznosak, és 11,3%-a a hallgatóknak egyáltalán nem tartotta hasznosnak a képzésében kínált gyakorlati kurzusokat. Ez igen csekély eredmény, főként annak fényében, hogy a Bologna-folyamat egyik legfőbb

célkitűzése, hogy az alapképzések gyakorlatorientáltak legyenek, s így a munkaerőpiacon jól hasznosítható tudással felvértezve lépjenek ki a diákok az egyetemekről.

A munkaadók az új képzési rendszer legnagyobb problémájának az átláthatatlanságot tartják. Nem tudják, hogy mit tudnak a különböző képzési szinteket elvégzők, milyen elvárásokat támaszthatnak velük szemben, így legtöbbször egy kategóriába sorolják az alap- és a mesterdiplomásokat¹¹, s ha választani kell, akkor a régi rendszerből ismert diplomást választják.

„Negatívumként talán azt említeném, hogy nem igazán látjuk még, hogy kitől mit is lehet elvárni. [...] Nagy valószínűséggel, ha alap- illetve mesterszakot végzett munkavállalók között kell választanom egy állás kapcsán, akkor a mesterszakot végzett illetőt választanám. Az alapidiplomások helye még nem kristályozódott ki.” – 2. interjúalany

„alapképzésesek kevésbé gyakorlatiasak az elején [...] Ezek alapján néha elgondolkodom hogy mennyire hatékony vagy hangsúlyos a gyakorlati képzésük egy-egy intézményben. Ebben látok hiányt.” – 8. interjú

A két diploma típus tehát nem különül el a munkáltatók többségének szemében, a munkájukban, az elvárásokban sem tesznek különbséget közöttük. Természetesen olyan munkaadók is vannak – bár elvétve találhatók ilyenek – akik szerint megfelelő az új képzési rendszer. Legnagyobb erényeként azt emelték ki, hogy hamarabb ki lehet kerülni a munkaerőpiacra.

Szakmai gyakorlat és munkaerőpiacra képzés

Az alapképzés gyakorlati oldalát közelíti az is, hogy van-e kötelező külső szakmai gyakorlata a diákoknak, hiszen valószínűleg a „valódi” munkaerőpiacon, „valódi” munkahelyen lehet a legjobban elsajátítani a szakterület gyakorlati oldalát. Ezzel szemben a megkérdezettek csupán 37,2%-ának volt kötelező külső szakmai gyakorlata, s átlagosan 42 órát töltöttek kötelezően külső gyakorlaton a hallgatók (igen nagy szórással, mert volt olyan, aki csak 1 óra és olyan is volt, aki több mint 100 óra külső gyakorlati munkaórát teljesített).

¹¹ A mesterdiplomások és a régi rendszerben diplomát szerettek egymás szinonimájaként szerepelnek jelen tanulmányban, mivel „igazi” mesterdiplomások még nincsenek, de a képzési szint azonos.

A kötelező gyakorlat szakmaisága a dákok szerint nem vagy nem minden esetben valósul meg: több mint tizedük úgy ítélte meg, hogy egyáltalán nem volt szakmai a gyakorlata, 55%-uk szerint a gyakorlaton végzett munka nem csak szakmai volt, és csak 34,5%-uk mondta, hogy valóban szakmai volt a kötelező külső szakmai gyakorlatuk. Ez inkább a diákok rossz választásának tudható be, hiszen 85,7%-uk maga választotta gyakorlati helyét és nem az egyetem jelölte ki. A megkérdezett hallgatók többsége úgy véli, hogy a mesterfokon való továbbtanulásra jobban felkészítette őket alapképzésük, mint a munkaerőpiac követelményeire. Utóbbival kapcsolatban nagy azok hányada, akik szerint nem nagyon vagy egyáltalán nem volt megfelelő a képzés munkaerőpiaci felkészítő orientációja (csaknem fele a megkérdezetteknek).

Hasonló véleményt formáltak a munkaadók is. Úgy vélik, hogy azon elvek, miszerint az alapképzés gyakorlatorientált, képességeket és készségeket fejlesztő és a munkaerőpiacra képez, szinte egyáltalán nem valósultak meg. Továbbra is a képzés elméleti része a hangsúlyosabb, bizonyítja ezt az is, hogy a kérdezettek leginkább az alapidiplomások elméleti tudásával vannak megelégedve. A legnagyobb problémaként minden megkérdezett munkaadó a gyakorlati tapasztalatok hiányát jelöli meg, valamint többen úgy tapasztalták, hogy problémák vannak a kommunikációs készségekkel, az önálló munkavégzés, a tanulás képességével, a nyelvtudással és a kreativitással. Ezek azok a készségek, melyeket a felsőoktatási intézményeknek fejleszteni szükséges annak érdekében, hogy hallgatóik sikeresebbek legyenek a munkaerőpiacon.

„Az amúgy is szűkös szakmai gyakorlati helyekre nem a szakterület iránt érdeklődőket, hanem a jelentkezési sorrend vagy kapcsolatok alapján szelektált diákokat ajánlanak. Így sem a diák, sem a cég nem profitál ebből a rendszerből.” – 3. interjúalany

„...az összefüggések felismerését, az információk összekapcsolását, új szempontok szerinti újragondolását, a kommunikációs képesség kialakítását gyakorlatilag még a bölcsész, kutató képzéssel foglalkozó intézmények sem tekintik feladatuknak.” – 4. interjúalany

Többen megfogalmazták, hogy a felsőoktatási intézmények nem a munkaerőpiacra képzik a hallgatókat, hanem saját kompetenciáiknak megfelelően alakítják ki a képzési szerkezetet. Megoldási javaslatuk: szorosabb kapcsolatra lenne szükség az oktatási szféra és a munkaerőpiac között, valamint olyan oktatókra lenne szükség, akik a munkaerőpiac elvárásainak megfelelő képzésben tudják részesíteni a hallgatókat.

„... az intézmények nem ápolnak megfelelő kapcsolatot a gazdaság szereplőivel, ezért nem alakulnak ki személyes kapcsolatok sem az intézmény, sem a hallgatók szintjén.” – 3.

interjúalany

Az új képzési rendszer hibáit tehát a munkaadók és a hallgatók egyaránt felismerik, s nagyban hasonló képet alkotnak róla, mint a felsőoktatás kutatói, szakértői (erről lásd bővebben Barakonyi 2004; Hrubos – Szentannai – Veroszta 2003; Polónyi 2006, Kertesi_köllő 2006; Róbert Péter 2004). Fő problémaként a gyakorlati oktatás színvonalát, valamint a gyakorlat csekély mértékét jelölték meg a megkérdezettek, felhívták a figyelmet a szakmai gyakorlatok minőségbeli hiányosságaira. Az elméleti oktatás színvonalával mindkét csoport elégedett, azonban túlsúlyosnak tartják azt a gyakorlati képzéssel szemben. Egyetértettek abban is, hogy az egyetem nem a munkaerőpiacra képzzi a hallgatókat, tehát rugalmatlan. A hallgatók szerint inkább a mesterképzésre készítene fel a BA/BSc-s tanulmányok, a munkáltatók pedig úgy látják, hogy a képzés tartalmának kialakításában az oktatói kvalitások játszanak szerepet.

Elsajátított készségek és kompetenciák

Meglepő módon a hallgatók – saját bevallásuk szerint – olyan készségeket és kompetenciákat sajátítottak el, amelyeket a munkaadók hiányosságként említenek. A hallgatók úgy látják, hogy az alapképzés alatt elsajátították az önálló munkavégzés képességét, a problémamegoldó készséget, a kapcsolatteremtés képességét, valamint jó kommunikációs kompetenciákkal ruházta fel őket az egyetem. Hiányosságként, az el nem sajátított készségek, kompetenciák között említik az időstrukturálást, a számítástechnikai ismereteket és legnagyobb arányban az idegen nyelvet (17,6%). Ezek az eredmények egyértelműen alátámasztják azt az állítást, hogy a képzés célja nem alakult át a Bologna-folyamat következtében, inkább csak formai átalakulásról van szó. A munkaadók szintén említették az idegen nyelvet az alapidplomával rendelkezők egyik nagy hiányosságaként, azonban ez az egyetlen, amely a hallgatók megítélésével azonos. El nem sajátított tudásként említették a munkáltatók a hallgatók által meglevőnek említett tudásformák többségét, tehát az önálló munkavégzés képességét, a problémamegoldó készséget, valamint jó kommunikációs kompetenciákat.

„számítógép használatának ismerete, nyelvismeret” – 9. interjúalany

„önállóság, fogalmazási és íráskészség és kommunikációs készség, ez a minimum, amit mindenkitől elvárok” – 5. interjúalany

A munkaadói és hallgatói vélemények közötti különbség vélhetően arra a problémára vezethető vissza, amit Szczepanski (1969: 22.) az egyetemek élettől való elszakadásának nevez. Mégpedig azért van ez így – mondja –, mert azt feltételezik, hogy a jó tanulónak a hallgatóba beoltott tulajdonságai döntő fontosságúak a későbbi hivatásában való sikere szempontjából. Tehát azon a feltételezésen alapul az egyetemek képzési rendszere, hogy az eszményi tanuló megegyezik az eszményi munkavállalóval. Ez csak akkor lenne így, ha a munka feltételei a szakmában hasonlóak lennének az egyetemi tanulmányok feltételeihez. Ez azonban nincs így! Az iskolai nevelés belső ellentmondása Szczepanski (1969: 120-122.) szerint, hogy miközben a tanulót saját mintái szerint kívánja formálni és őt a lehető legjobban fel kívánja készíteni az „életre”, e tevékenysége közben az élettől elszigetelt környezetet teremt, bizonyos eszmei tudást ad az életről és a munkában jelentkező helyzetekről.

Munkaerőpiaci kilátások

Elvárások

A megkérdezett hallgatók többségének elvárása, hogy BA/BSc diplomájuk használható gyakorlati tudást nyújtson, valamint sokan várják végzettségüktől azt is, hogy zökkenőmentes belépést biztosítson a munkaerőpiacra. Ehhez kapcsolódóan a válaszadók legnagyobb többsége azért akar diplomát szerezni, hogy jól fizető álláshoz jusson, s „csak” második helyen szerepel az, hogy azzal foglalkozhasson, ami érdekl. Csaknem harmadrészüket az MA/MSc-re való belépőként tekint alapdiplomájára, és hasonló arányban várnak mély, elméleti ismereteket ettől a képzési szinttől. Az utóbbi két választ megjelölők azok, akik mesterfokon szeretnének továbbtanulni.

A munkaadók, a hallgatók többségének elvárásához igazodva, használható, gyakorlati tudást várnak el az alapidiplomásoktól, valamint azt, hogy rendelkezzenek a munkaerőpiacon használható alapkészségekkel és kompetenciákkal (önálló munkavégzés, kommunikációs készség, problémamegoldó készség, idegen nyelv). Ez az eredmény azt mutatja, hogy a Bologna-folyamat életre hívása nem áll távol a munkaerőpiaci kereslettől, hiszen a Bologna Dokumentumok épp olyannak írják le az alapidiplomásokat, amilyenek a munkaadók jelen kutatás szerint.

Mivel még igen kevés alapidiplomás lépett ki a munka világába, igen nehéz feladatuk van a munkaadóknak, ti milyen követelményeket támasszanak az alapidiplomásokkal szemben.

„az alapidiplomások eddig lényegében megfeleltek az elvárásoknak többé-kevésbé. Mesterszakot végzettel eddig még nem találkoztam [...] Ez azt jelenti, hogy a mi elvárásaink néhol a régi rendszerű egyetemi végzettséggel járó tudásszintet igénylik a most végzett munkavállalóktól, amivel ők még nem rendelkeznek. Így hozzá kell még szokni a váltáshoz!” –

3. interjúalany

„Ugyanazt a munkát végzi, amit mi [régiben diplomázók], de természetesen még bele kell tanulnia, hiszen csak most jött.” – 8. interjúalany

Úgy tűnik tehát, hogy az elvárások tekintetében a munkaadók nem tesznek különbséget a régi rendszerben diplomázók és az alapidiplomások között. Ezt bizonyítja az az eredmény is, hogy azok az alapidiplomások, akik jelenleg a munkaerőpiacon vannak, ugyanolyan megítélésben (munkakör szerint is és anyagi értelemben is) részesülnek, mint a régi rendszer diplomásai.

Munka vagy továbbtanulás?

A továbbtanulás mellett teszi le a voksot a végzős hallgatók igen nagy hányada, mert úgy gondolják, hogy alapidiplomával nehéz a munkaerőpiacon elhelyezkedni. Azzal az állítással, hogy a BA/BSc végzettséggel könnyű jó munkát találni, a megkérdezetteknek csak negyede ért egyet, közülük is minimális azok aránya, akik teljes mértékben egyetértenek ezzel az állítással. Azzal, hogy nincs különbség a bachelor és a master végzettség között, a kérdezettek 77%-a egyáltalán nem ért egyet, és 10% alatti azok aránya, akik valamelyest vagy teljes mértékben egyetértenek. A BA/BSc végzettséggel rendelkezők munkaerőpiaci esélyeit a válaszadó hallgatók alig több mint negyede értékeli pozitívan. Igen kis arányban vannak azok, akik szerint a munkáltatók ismerik az alapidiplomát (4,5% a „teljes mértékben egyetért” és 20,8% az „inkább egyetért” válaszok aránya). Hasonlóan alacsony, bár valamivel magasabb azok aránya, akik úgy vélik, hogy sok olyan munkahely van itthon, amelynek betöltésére megfelelő az alapidiploma (7,1% azok aránya, akik „teljes mértékben egyetértenek”, és 30%-nyian vannak, akik „inkább egyetértenek” ezzel az állítással). A válaszadók többsége azt gondolja, hogy a sikeresség záloga a mesterszak elvégzése (51,9%).

Az alapdiplomásokkal szembeni követelményrendszer még nem alakult ki, a munkaadók legtöbbször magas elvárásokat támasztanak. Leginkább a régi rendszerben végzett diplomásokkal szembeni elvárások fogalmazódnak meg. Az a félelem¹² tehát, hogy a végzettségüknél alacsonyabb szintű munkát találnak az alapdiplomások, jelen kutatás eredményei szerint, nem állja meg a helyét. Természetesen ennek oka egyrészt, hogy még igen kevés alapdiplomást találhatunk a munka világában, másrészt az, hogy a munkáltatók jelenleg még keresik azokat a helyeket, ahol alkalmazni tudják ezt a csoportot.

„alapdiplomások helye még nem kristályosodott ki” – 6. interjúalany

A megkérdezett munkáltatók úgy gondolják, hogy a magas munkanélküliség, a gazdasági helyzet bizonytalan volta és az alapdiplomások munkaerőpiaci ismeretlensége miatt jobban teszik a BA/BSc végzettséggel rendelkezők, ha továbbtanulnak mesterfokon.

„Szerintem tanuljon tovább.” – 4. interjúalany

Ha választani kellene, akkor egy magasabb végzettségűt venne fel a megkérdezett munkaadók többsége.

„Valószínűleg eszembe jutna, hogy talán többet tud a mesterdiplomás, de mindenképpen behívnám mindkettőt egy interjúra.” – 6. interjúalany

„Nagy valószínűséggel, ha alap- illetve mesterszakot végzett munkavállalók között kell választanom egy állás kapcsán, akkor a mesterszakot végzett illetőt választanám [...] Úgy gondolom, hogy használhatóbb tudással rendelkezik, nem csak általános képe van a szakterületről és elég elhivatott, ha még két évet rászánt a tudás bővítésére.” – 7. interjúalany

Összegzés

Mivel a bolognai reformok hazai bevezetése óta már kikerültek az első alapdiplomát szerzett munkavállalók, időszerűvé vált annak vizsgálata, hogy mi is történt azokkal, akik nem

¹² A hallgatók körében végzett kutatás eredményei szerint a végzős alapképzésű hallgatók tartanak attól, hogy nem találnak a végzettségüknek megfelelő munkát.

folytatták tanulmányaikat mesterképzésben! Mindeddig a Bologna-folyamat következményeinek kutatása csak a képzésben résztvevők vizsgálatára terjedt ki, a munkaadókat nem kérdezték meg, hogy mi a véleményük az első alapidiplomás „outputról”. Ennek vizsgálatára vállalkoztam a Pécsi Tudományegyetemen végzett alapidiplomások munkáltatói körében készített felméréssel, melyet egy, a végzős alapszakos hallgatók körében készített kutatással együtt, a két vizsgálatot egymásra reflektáltatva mutattam be.

Az oktatás színvonaláról igen eltérőek a vélemények. Az elméleti oktatással általában elégedettek a válaszadók, azonban a gyakorlati képzésükről már jóval negatívabb véleménnyel vannak, mind annak mennyiségét, mind minőségét illetően. A kompetenciák meglétének, illetve hiányának tekintetében szintén nem mondható jónak a pécsi diákok helyzete. A kérdezett hallgatók relatív nagy aránya, saját megítélése szerint, nem tudta elsajátítani az időstrukturálást, a számítógépes kompetenciát, a problémamegoldó készséget, az önálló munkavégzés képességét és legalább egy idegen nyelvet, pedig ezek alapvető jelentőségűek a munkaerőpiaci sikeresség szempontjából.

A munkaadók által elvárt készségek, képességek kialakításának és fejlesztésének hiánya szintén a felsőoktatás és persze a közoktatás felelősségi körébe sorolható. A szakmai gyakorlatok lényeges szerepet játszanak a munkaadók által elvárt készségek fejlesztésében, így a gyakorlati képzési idő növelésével pozitív eredmények elérésére van kilátás a képességfejlesztés területén is. Bár meg kell jegyezni, hogy az elvárások magas szintűek, esetenként a mesterdiplomások szintjének felelnek meg.

Az attitűdkérdésekre adott hallgatói válaszok azt mutatják, hogy igen pesszimisták a megkérdezett hallgatók munkaerőpiaci esélyeik megítélésében. Többségük nem szándékozik kilépni a munkaerőpiacra az alapidiploma megszerzése után, hanem szeretne továbbtanulni mesterképzésben. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy úgy látják, a munkaerőpiac nem értékeli az alapidiplomát, ezért mesterdiplomát szándékoznak szerezni a munkaerőpiacra való kilépés előtt.

Ez a pesszimizmus azonban azon hallgatók esetében, akik alapidiplomájuk megszerzését követően munkába álltak, nem igazolható. A munkaadók elmondása szerint a régi diplomásoknak megfelelő munkaköröket tölt be az alapidiplomások nagy része.

Ahhoz, hogy a munkáltatók alkalmazni tudják és akarják az alapidiplomásokat, sokkal szorosabb együttműködésre van szükség a két szféra között, mely az egyes szakmai szervezetek közreműködésével érhető el.

„...több egyetemmel és főiskolával van kapcsolatunk, szakmai gyakorlatosokat is fogadunk minden évben azzal a nem titkolt szándékkal, hogy aki nekünk ez idő alatt megtetszik, megismerjük és bevállik, őt azért vagy azonnal – ha lehetőségünk van rá – vagy a későbbiekben, de mindenképpen felvesszük.” – 6. interjúalany

Az is hozzájárulna az alapdiplomák és az alapdiplomások „ismertségéhez”, ha a felsőoktatási intézmények egyéb módon (pl. szórólapok) is tájékoztatnák a munkaadókat az alapdiplomás képzések tartalmáról, az ott elsajátítható kompetenciákról¹³. Az egyetemről kilépő munkavállalók munkaerőpiaci esélyeit növelné, ha a képzések tartalmának kialakításában mindkét szereplő részt venne.

Azon cél elérése érdekében, hogy az alapdiplomások be tudjanak illeszkedni a munkaerőpiacra, munkaerőpiaci felméréseket szükséges végezni. Ezek a vizsgálatok rámutathatnak a képzések esetleges gyengeségeire, hiányosságaira, szerepük lehet a képzési szerkezet átalakításában, az egyes képzéseken résztvevők számának befolyásolásában, s nem utolsó sorban a fiatalok szakmaválasztásában. Szükséges, hogy a munkaerőpiac igényei megjelenjenek a képzések tartalmában, hiszen ez növeli a végzett hallgatók munkaerőpiaci elhelyezkedési esélyeit. Természetesen mindezen pozitív változások eléréséhez szükséges, hogy a munkaadók tájékozódjanak a képzések tartalmáról, s ezáltal nyitottabbá váljanak az új felsőoktatási rendszerre és az új diploma típusokra.

Irodalom

Barakonyi Károly (2004): *Rendszerváltás a felsőoktatásban. Bologna-folyamat, modernizáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Barakonyi Károly (2006): EFT kompatibilis mesterszakok. In *Iskolakultúra* (3): 90-109.

Barakonyi Károly (2009): *Bologna „Hungaricum”. Diagnózis és terápia*. Budapest: Új Mandátum Kiadó

Berde Éva – Czenky Klára – Györgyi Zoltán – Híves Tamás – Morvay Endre – Szerepi Anna:
Diplomával a munkaerőpiacon. Internet:
http://www.hier.iif.hu/hu/konf/Felsooktatasi_GYZ.pdf (letöltve: 2009. 11. 12.)

¹³ Ilyen program Németországban már évekkel ezelőtt létezett, a Bachelor Welcome.

Berde Éva (2005): A pályakezdő diplomások munkanélkülisége. In *Statisztikai Szemle* (12). 1093-1110.

Bergeni Nyilatkozat 2005:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/050520_Bergen_Communique1.pdf - letöltve: 2009. 08. 18.

Berlini Nyilatkozat 2003:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/Berlin_Communique1.pdf - letöltve: 2009. 08. 18.

Bologna Nyilatkozat 1999:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf - letöltve: 2009. 08. 18.

Budapest-Bécs Deklaráció 2010:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/documents/Budapest-Vienna_Declaration.pdf - letöltve: 2010. 08. 30.

Dávid János – Holczer Gábor: *A munkaerő kereslet és kínálat egyensúlya*. Internet:

http://www.3kconsens.hu/files/David_Holczer_diplomas_elore.doc?PHPSESSID=8413f195e2715546954bcd15e6ac56e0 (letöltve: 2010. 10. 17.)

Derényi András (2010): A felsőoktatás és a foglalkoztathatóság kapcsolatának értelmezései. In *Educatio* (3) 361-369.

Employers' Analysis of the Key Challenges Facing Europe's Labour Markets. Internet

http://www.ueapme.com/docs/various/2006/061030_employers_analysis_labour_mkts.pdf

(letöltve: 2010. 12. 14.)

Furlong, Andy (2003): Sebezhetőség és ifjúsági munkaerőpiac. In Gábor Kálmán: *Sebezhető ifjúság*. Szeged: Belvedere Meridionale Kiadó

Galasi Péter – Tímár János – Varga Júlia: *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon*.
Internet: <http://www.mtaki.hu/kiadvany/szirak/3.pdf> (letöltve: 2010. 12. 10.)

Galasi Péter – Varga Júlia (2005): *Munkaerőpiac és oktatás*. Budapest: MTA
Közgazdaságtudományi Intézet

Galasi Péter – Varga Júlia (2006): *Hallgatói létszám és munkaerőpiac*. Budapest:
Felsőoktatási Kutatóintézet

Györgyi Zoltán (2007): Munkaadók és diplomák – Ekvivalencia és kompetenciák. In
Educatio (2) 256-270.

Györgyi Zoltán (2004): Friss diplomás fiatalok a munkaerőpiacon. In *Educatio* (1) 163-172.

Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna (2003): *A „Bolognai folyamat” Az
Európai Felsőoktatási Térség gondolatának megjelenése és a megvalósítás esélyei*.
Oktatáskutató Intézet, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

Hrubos Ildikó (2006): A 21. Század egyeteme. Egy új társadalmi szerződés felé. In *Educatio*
(4) 665-681.

Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna (2003): *A bolognai folyamat*.
Budapest: Új Mandátum Kiadó

Hrubos Ildikó (2010): A foglalkoztathatóság kérdése az Európai Felsőoktatási Térségben. In
Educatio (3). 347-360.

Jóna György: *Nemzetközi összehasonlító oktatáskutatói statisztikák*. Internet:
www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalom/sor/515 (letöltve: 2010. 11. 17.)

Kertesi Gábor – Köllő János (2006): Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és
a diplomák piaci értéke. In *Közgazdasági Szemle* (3) 201–225.

Leuveni Nyilatkozat 2009:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communicu%C3%A9_April_2009.pdf - letöltve: 2009. 08. 18.

Lisszaboni Stratégia 2000:

<http://www.lsmg.hu/index.php?p=59&conid=59> - letöltve: 2009. 09. 01.

Londoni Nyilatkozat 2007:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/London_Communicuue18May2007.pdf - letöltve: 2009. 08. 18.

Majó Zoltán (2002): A felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolata. In: Farkas B. – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – Regionális versenyképesség*. Szeged: JATEPress 169-186.

Mártonfi György (2006): Szakmák, foglalkozások és a gazdaság igényei a változó munkaerőpiacon. In *Educatio* (2) 215-231.

Polónyi István (2006): A munkaerőpiacra orientált felsőoktatási minőségbiztosítás. In Bálint Julianna – Polónyi István – Siklós Balázs: *A felsőoktatás minősége*. Budapest: PH Felsőoktatási Kutatóintézet

Polónyi István (2010): Foglalkoztathatóság, túlképzés, Bologna. In *Educatio* (3) 384-401.

Prágai Nyilatkozat 2001:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/PRAGUE_COMMUNIQUE.pdf - letöltve: 2009. 08. 18.

Róbert Péter (2004): *Felsőoktatás és munkaerőpiac*. IFM Humán Erőforrás Hátértanulmányok. Budapest: TÁRKI.

Schultz, Theodore William (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Szczepanski, Jan (1969): *A felsőoktatás szociológiája*. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Központ

Tímár János (1996): *Munkaerő-kereslet 2010-ben: ágazatok, foglalkozások és képzettség szerint*. In *Közgazdasági Szemle* (11) 995-1009.

Varga Attila (2006): A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről. In Utasi Ágnes (szerk.): *A szubjektív életminőség forrásai. Biztonság és kapcsolatok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 75-95.